

АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА

Чекмарьова І.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права та кримінології
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-3167-2144*

Кулик Л.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права та кримінології
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0000-0003-1094-1886*

Ярош В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінології
Одеський державний університет внутрішніх справ
ORCID: 0009-0000-0133-2937*

Чекмарьова І.М., Кулик Л.М., Ярош В.В. Аналіз міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла.

У статті детально аналізуються міжнародні правові норми, які регулюють питання захисту недоторканності житла, а також проводиться порівняльний аналіз підходів до цієї проблеми в різних країнах світу. Основна увага приділяється важливості захисту житла як одного з ключових аспектів забезпечення основоположних прав людини, таких як право на приватне життя, недоторканність особистого простору та захист від незаконного втручання, особливо через неправомірне проникнення в житлові приміщення. У дослідженні розглядаються основні міжнародні акти, включно із Загальною декларацією прав людини (1948), Міжнародним пактом про громадянські та політичні права (1966), Європейською конвенцією з прав людини (1950). Аналізується, як ці документи стали основою для формування національного законодавства, зокрема в Україні, та наскільки ефективно вони впроваджуються на практиці.

Окрему увагу приділено гарантіям, які забезпечують міжнародні акти для захисту житла, зокрема в умовах воєнних дій, кризових ситуацій та інших надзвичайних обставин, що сприяють зростанню кількості порушень. У статті наголошується на відмінностях між правовими системами різних країн у контексті регулювання питання недоторканності житла, що обумовлює специфіку судового контролю та застосування норм у практичній діяльності. Розглянуто проблематику порушень цього права, їх правові наслідки, а також аналізуються особливості судової практики, включно зі справами Європейського суду з прав людини, де оцінювалися втручання в приватне життя, житло та кореспонденцію.

Також акцентовано на труднощах, які виникають через відсутність чіткого правового визначення терміну «житло» в українському законодавстві, що ускладнює захист прав громадян. Дослідження демонструє, що питання визначення меж поняття «житло» залишається відкритим, через що необхідні додаткові уточнення в законодавчих актах. Окрім аналізу міжнародних документів і правових норм, у статті зроблено акцент на практичних аспектах застосування відповідних положень для забезпечення судового контролю. Висвітлено роль судів у гарантуванні дотримання цих прав. Особливий акцент зроблено на тому, як саме недоліки правових норм можуть впливати на реальні механізми захисту прав людини в умовах сучасних викликів.

Ключові слова. недоторканність житла, приватне життя, міжнародно-правова охорона приватної власності, захист права власності, порушення прав людини, недоторканність особистого простору, захист прав людини від незаконного втручання, неправомірне проникнення у житло.

Chekmarova I.M., Kulyk L.M., Yarosh V.V. Analysis of international legislation on violations of inviolability of housing.

The article provides a detailed analysis of international legal norms regulating the protection of the inviolability of housing and offers a comparative analysis of approaches to this issue in different

countries worldwide. Particular attention is paid to the importance of housing protection as one of the key aspects of ensuring fundamental human rights, such as the right to privacy, personal space inviolability, and protection against unlawful interference, especially through unauthorized entry into residential premises. The study examines key international acts, including the Universal Declaration of Human Rights (1948), the International Covenant on Civil and Political Rights (1966), and the European Convention on Human Rights (1950). It also analyzes how these documents have formed the basis for national legislation, particularly in Ukraine, and evaluates their practical implementation.

Special attention is given to the guarantees provided by international acts for housing protection, especially in the context of military conflicts, crises, and other extraordinary circumstances that contribute to an increase in violations. The article highlights the differences between the legal systems of various countries regarding the regulation of housing inviolability, which influence the specifics of judicial oversight and the practical application of norms. The issues of violations of this right, their legal consequences, and peculiarities of judicial practice, including cases considered by the European Court of Human Rights, are examined. These cases address interference with privacy, housing, and correspondence.

The article also emphasizes the challenges arising from the lack of a clear legal definition of the term «housing» in Ukrainian legislation, which complicates the protection of citizens' rights. The research demonstrates that the issue of defining the boundaries of the concept of «housing» remains unresolved, necessitating further clarifications in legislative acts. In addition to analyzing international documents and legal norms, the article focuses on the practical aspects of implementing these provisions to ensure judicial oversight. The role of courts in guaranteeing the observance of these rights is highlighted. Special emphasis is placed on how deficiencies in legal norms can affect the real mechanisms for protecting human rights in the context of contemporary challenges.

Key words. inviolability of housing, private life, international legal protection of private property, protection of property rights, violation of human rights, inviolability of personal space, protection of human rights against illegal interference, illegal entry into housing.

Постановка проблеми. Аналіз міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла є важливим, оскільки це питання стосується основоположних прав людини, закріплених у міжнародних правових актах. Право на недоторканність житла є невід'ємним елементом права на приватне життя, визнаного статтею 12 Загальної декларації прав людини (1948) та статтею 17 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966) [2]. У сучасних умовах, коли світ стикається з численними викликами, такими як конфлікти, внутрішня міграція, зростання кількості злочинів та зловживання владою, захист цього права набуває особливої значущості.

Питання захисту житла безпосередньо стосується забезпечення безпеки особи, захисту приватної власності та прав людини в умовах демократичної правової держави. Вивчення міжнародних норм дозволяє зрозуміти, як різні країни світу адаптують це право у своїх законодавствах та забезпечують його виконання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла або іншого володіння особи досліджували О.О. Кваша, О.М. Литвак, М.І. Мельник, А.А. Музика, В.О. Навроцький, О.М. Костенко, П.С. Матишевський, П.Л. Фріс, М.І. Хавронюк та інші, проте проблеми кримінальної відповідальності за порушення недоторканності житла все ще потребують свого дослідження.

Метою статті є дослідження міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла та запропонування рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правових актів для поліпшення правозастосування та захисту прав громадян.

Виклад основного матеріалу. Порушення недоторканності житла – це незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканність житла громадян (ст. 162 Кримінального кодексу України) [5]. Під житлом особи розуміється будь-яке приміщення, яке знаходиться у постійному чи тимчасовому володінні особи, незалежно від його призначення і правового статусу, та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також всі складові частини такого приміщення. Не є житлом приміщення, спеціально призначені для утримання осіб, права яких обмежені за законом. Під іншим володінням особи розуміються транспортний засіб, земельна ділянка, гараж, інші будівлі чи приміщення побутового, службового, господарського, виробничого та іншого призначення тощо, які знаходяться у володінні особи (ст. 2 ст. 233 Кримінального процесуального кодексу України) [6].

Стаття 12 Загальної декларації прав людини, ухваленої резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 року, встановлює, що «жодна особа не може зазнавати необґрунто-

ваного втручання в її особисте чи сімейне життя, а також безпідставного порушення недоторканності її житла». Також кожній людині гарантується право на правовий захист у разі таких втручань або посягань.

Подібне положення міститься у статті 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ухваленого Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, який для України набрав чинності 23 березня 1976 року [7].

Стаття 8 Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року, відомої як Європейська конвенція з прав людини (далі – Конвенція), закріплює ці права у комплексному вигляді. У ній зазначено, що «кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, свого житла та кореспонденції» [1]. На основі цих міжнародно-правових норм Україна передбачила у Конституції ряд положень, що стосуються права на житло (ст. 47) та недоторканності житла (ст. 30).

Зокрема, у частині другій статті 30 Конституції встановлено, що проникнення до житла, його огляд чи обшук можуть здійснюватися лише на підставі вмотивованого рішення суду [4]. Винятки можливі лише у невідкладних ситуаціях, пов'язаних із порятунком життя чи майна або затриманням осіб, підозрюваних у злочині, за умови дотримання встановленого законом порядку (ч. 3 ст. 30).

Ці конституційні положення мають фундаментальне значення для забезпечення захисту прав і свобод людини. Вони знаходять своє відображення у Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК), де виступають однією із засад судочинства. Так, стаття 141 КПК гарантує громадянам недоторканність житла, забороняючи будь-яке проникнення до нього без законних підстав і проти волі його мешканців. Захист особистого життя забезпечується законодавством, а проведення обшуків, вилучень чи оглядів приміщень дозволяється виключно у визначеному КПК порядку.

Європейська конвенція надає значно ширші можливості для обмеження права на недоторканність житла, ніж передбачено українським законодавством. Вона не поширює свої норми на інше володіння особи. У Польщі, відповідно до статті 50 Конституції, гарантується недоторканність житла, і обшук житлових чи інших приміщень, а також транспортних засобів може здійснюватися тільки у випадках, визначених законом, і за встановленими процедурами [3].

Українське законодавство, закріплюючи недоторканність не лише житла, а й іншого володіння, встановлює ширший захист прав особи, ніж це передбачено Європейською конвенцією. Це створює певні труднощі для роботи правоохоронних органів, порівняно з країнами Європи. Водночас, наскільки така позиція виправдана, покаже час, оскільки це може стати серйозною перешкодою в боротьбі зі злочинністю. Враховуючи, що Конвенція ратифікована Україною і є частиною національного законодавства, її розбіжності з Конституцією України та Кримінально-процесуальним кодексом викликають складнощі у судочинстві, адже суди змушені застосовувати Конвенцію як акт прямої дії.

Право на повагу до приватного та сімейного життя, житла та таємниці листування є взаємодоповнюючими. Тому недоторканність житла чи іншого володіння передбачає не лише заборону незаконного входження або іншого проникнення до них без згоди осіб, які там проживають або користуються ними на законних підставах, але й захист інформації про все, що там відбувається. Недоторканність житла поширюється також на всі речі, що перебувають у ньому. Це поняття є комплексним і включає кілька взаємопов'язаних аспектів.

Проникнення в житло чи інше володіння слід розуміти як фізичне входження через двері, вікна, дах, стіни або інші способи. Це також стосується складніших форм, наприклад, використання пристроїв для підкидання чи вилучення речей, коли особа перебуває поза межами житла. Аналогічно, підслуховування розмов, як звичайним способом, так і за допомогою технічних засобів, розглядається як втручання у недоторканність житла, оскільки це порушує таємницю розмов у ньому.

На сьогоднішній день поняття «житло» в українському законодавстві залишається складним і неоднозначним, відрізняючись залежно від сфери регулювання – цивільного, житлового, кримінального та кримінально-процесуального права.

Відповідно до статті 379 Цивільного кодексу України (ЦК), житлом фізичної особи визнається житловий будинок, квартира або інші приміщення, призначені та придатні для постійного проживання [10].

У рамках житлового права до житла належать не лише житлові будинки (зокрема багатоквартирні) та дачі, які використовуються для постійного проживання, але й відокремлені квартири, ізольовані кімнати, гуртожитки, будинки-інтернати, спеціальні будинки для літніх людей та осіб з інвалідністю тощо. Усі ці об'єкти повинні бути зареєстровані в державних органах як житлові приміщення. Натомість у цивільному праві житло розглядається передусім як об'єкт права власності або інших речових прав із особливим правовим режимом.

Житло в розумінні Цивільного кодексу – це узагальнене поняття, що охоплює житлові будинки, квартири, садиби, котеджі, дачі, призначені для тривалого проживання. На думку фахівців,

об'єктами, які не можуть вважатися житлом із точки зору цивільного права, є виробничі приміщення, вагончики, підвали, сараї, гаражі, збірно-розбірні конструкції, контейнери та інші підсобні споруди, а також приміщення для тимчасового перебування (готелі, лікарні) або недобровільного проживання (в'язниці).

На жаль, у Конституції України, Кримінальному кодексі України та Кримінальному процесуальному кодексі України немає чіткого визначення поняття «житло». Через відмінності у регулюванні цього терміну в цивільному та житловому законодавстві, а також через особливості сучасних реалій, застосування відповідних норм у кримінальному процесі викликає значні труднощі.

У справі «Busck v. Germany» (№ 41604/98, п. 31) Європейський суд з прав людини зазначив, що термін «житло» у пункті 1 статті 8 Конвенції має ширше значення, ніж просто житловий будинок приватної особи. Це поняття включає, наприклад, офіс професіонала, а також зареєстровані офіси компаній, філії та інші комерційні приміщення юридичних осіб [8].

Таким чином, тлумачення терміну «житло» як такого, що охоплює також комерційні приміщення, відповідає меті та завданням статті 8 Конвенції, основною метою якої є захист особи від незаконного втручання.

При розгляді спорів Суд має відповісти на важливі питання:

- чи дійсно відбулося втручання у право?
- чи було це втручання обґрунтованим?

У справі «Головань проти України» Суд аналізував обшук в офісі адвоката з точки зору втручання у «приватне життя», «житло» та «кореспонденцію». За обставинами справи, правоохоронці проникли до офісу адвоката, провели обшук і вилучили договірні, фінансові та податкові документи, передані адвокату його клієнтом. Ці документи пізніше стали частиною матеріалів кримінальної справи, що розслідувалася щодо клієнта. Такі дії завдали значної шкоди репутації адвоката і негативно вплинули на його приватне життя [9].

Постанова слідчого про проведення обшуку не містила підстав, що дозволяли б здійснити цю дію без санкції суду. Заявники вважали обшук незаконним і вимагали притягнути до кримінальної відповідальності осіб, які його провели.

Україна, враховуючи положення міжнародно-правових актів, закріпила у своєму законодавстві принцип недоторканності житла та поваги до особистого й сімейного життя людини, доповнивши його вимогою про недоторканність іншого володіння особи.

Проникнення до житла особи, проведення огляду чи обшуку можливе лише на підставі обґрунтованого рішення суду, за винятком невідкладних ситуацій, коли потрібно врятувати життя людей, зберегти майно або здійснити безпосереднє переслідування підозрюваного у злочині (стаття 30 Конституції України, частина 3 статті 233 КПК України). При цьому ніхто не має права увійти до житла чи іншого володіння особи без її добровільної згоди або без відповідної ухвали слідчого судді (частина 1 статті 233 КПК України).

Уповноважені особи, здійснюючи проникнення до житла, не повинні обмежувати право власника на користування майном. Проте у випадках крайньої необхідності, пов'язаних із порятунком життя, майна чи переслідуванням підозрюваних, такі дії є винятком із загального правила.

Під час воєнного стану та загальної мобілізації в Україні чоловіки призовного віку, які придатні до військової служби, можуть отримати повістку у будь-якому місці. Однак навіть за таких умов права цивільних осіб залишаються захищеними, і обмеження, пов'язані з воєнним станом, не надають представникам Територіальних центрів комплектування (ТЦК) права на самовільне проникнення до житла.

Незаконне входження співробітників ТЦК у приміщення є порушенням закону та кваліфікується як кримінальний злочин. Представники ТЦК можуть зайти до житла лише на підставі рішення суду. У разі порушення цієї норми власник або користувач приміщення має право звернутися до органів Національної поліції України та/або Державного бюро розслідувань (ДБР) зі скаргою на незаконні дії.

Якщо права власників чи користувачів житла порушуються, а представники ТЦК намагаються проникнути до нього незаконно, необхідно попередити їх про порушення закону. За можливості слід зафіксувати дії військових на відео, не брати від них жодних документів та негайно звернутися на гарячу лінію ДБР або до поліції.

Варто пам'ятати, що право проникати до житла без рішення суду мають лише правоохоронні органи у виключних випадках, коли існує загроза життю громадян чи було отримано відповідний виклик. Проте це не поширюється на представників ТЦК.

ЄСПЛ вважає, що національне законодавство не забезпечує належних гарантій щодо нагляду за обшуками з боку незалежних спостерігачів, здатних запобігти свавільному втручанням в діяльність адвоката. Суд зазначив, що ані Кримінальний процесуальний кодекс, ані Закон України «Про

адвокатуру» не містять вимог щодо присутності понятих під час обшуку в офісі адвоката. Спостерігачі, які були присутні під час слідчих дій, не мали засобів для запобігання зловживанню під час їх проведення.

Суд прийшов до висновку, що таке втручання не було «виправданим» і «передбаченим законом». Національне законодавство виявилось недостатньо чітким і не забезпечило належного захисту від свавілля з боку державних органів.

При винесенні рішення в цій справі ЄСПЛ врахував фактичні обставини: відсутність в постанові слідчого обґрунтування для проведення обшуку, проведення слідчих дій без санкції суду, заперечення адвоката щодо обшуку та вилучення документів. Також національне законодавство забороняло огляд, розголошення чи вилучення документів, що стосуються виконання адвокатом доручень, без його згоди. Тому в справі «Головань проти України» Суд встановив порушення права на повагу до «житла» і «приватного життя» заявника, згідно зі статтею 8 Конвенції.

Практика ЄСПЛ сприяла внесенню змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема тих, що більш точно відповідають розумінню терміну «житло» в контексті Конвенції. При цьому як національне, так і міжнародне законодавство не прив'язує визначення «житла» до права власності на нього.

Однак навіть це розширене тлумачення терміну «житло» в українському законодавстві є неповним, оскільки воно обмежується тільки тим, що належить фізичній особі, не враховуючи юридичні особи. Це сприяє розвитку прецедентної практики ЄСПЛ, що в свою чергу веде до подальших змін в українському законодавстві.

Висновки. Аналіз міжнародного законодавства щодо порушення недоторканності житла показує важливість захисту права на «житло» та «приватне життя», як одних із основних прав людини. Європейський суд з прав людини надає широке тлумачення терміну «житло», яке включає не лише приватне житло, а й офіси, комерційні приміщення та інші об'єкти, що використовуються особами або юридичними особами для їх діяльності. Згідно з міжнародними нормами, втручання в це право є допустимим лише за чітко визначених умов, зокрема, у випадках, коли воно передбачене законом, є необхідним у демократичному суспільстві та має відповідну судову санкцію.

Порушення цього права може призвести до серйозних наслідків, зокрема, до порушення прав на приватність, недоторканність житла, професійну діяльність та репутацію. Практика ЄСПЛ ілюструє важливість запровадження чітких механізмів контролю та нагляду за дотриманням цих прав, зокрема, через наявність незалежних спостерігачів під час слідчих дій.

Національне законодавство в Україні не повною мірою узгоджене з міжнародними стандартами, оскільки поняття «житло» часто обмежується лише фізичними особами, не враховуючи юридичні. Це свідчить про необхідність подальшого розвитку законодавства з урахуванням міжнародного досвіду та змін у правозастосовчій практиці, зокрема, у контексті виконання рішень ЄСПЛ.

Таким чином, захист недоторканності житла є важливою складовою прав людини, і міжнародна практика показує, що належне правове регулювання та контроль за діями державних органів можуть ефективно запобігти свавіллю та порушенням прав громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Європейська конвенція з прав людини. *Рада Європи*. 1950. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (дата звернення: 18.01.2025).
2. Загальна декларація прав людини. *Генеральна Асамблея ООН*. 1948. URL: <https://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/> (дата звернення: 18.01.2025).
3. Конституція Польщі. *Сейм Республіки Польща*. 1997. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19970170107> (дата звернення: 18.01.2025).
4. Конституція України. *Верховна Рада України*. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 18.01.2025).
5. Кримінальний кодекс України. *Верховна Рада України*. 2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 18.01.2025).
6. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Верховна Рада України*. 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.01.2025).
7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. *Генеральна Асамблея ООН*. 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/professional-interest/ccpr> (дата звернення: 18.01.2025).
8. Справа «Buck v. Germany». *Європейський суд з прав людини*. 2001. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-58965%22%5D%7D> (дата звернення: 18.01.2025).
9. Справа «Головань проти України». *Європейський суд з прав людини*. 2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-86425%22%5D%7D> (дата звернення: 18.01.2025).
10. Цивільний кодекс України. *Верховна Рада України*. 2024. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 18.01.2025).